

SBORNÍK**ČESKOSLOVENSKÉ SPOLEČNOSTI ZEMĚPISNÉ**

ROČNÍK 1966 • ČÍSLO 2 • SVAZEK 71

MARTIN HAMPL

PŘÍSPĚVEK K TEORII REGIONU

Snad žádnému jinému teoretickému problému geografie nebyla věnována tak veliká pozornost jako regionu a regionalizaci. Je to pochopitelné, neboť teoretické chápání podstaty a charakteru regionu je vlastně jádrem celé geografické teorie. Region je geografickou jednotkou, regionálnost je specifickou vlastností geografické metody. Přitom regionalizace je dnes důležitým praktickým problémem. Přesto však, když studujeme práce různých autorů o tomto problému a pokoušíme se vybrat dosažené teoretické výsledky, zjistíme, že současná teorie regionu je neurčitá a pevných teoretických poznatků je velmi málo. Tato skutečnost odpovídá jednak dosavadní teoretické nerozpracovanosti a nejasnosti celé geografie, jednak nesmírné složitosti zkoumaného předmětu — regionu či celého geografického prostředí — který nejenže představuje kvalitativní složitost stejného řádu jako celý svět (tj. jsou zde jevy anorganické, organické i společenské), ale je navíc krajně rozmanitý. Různorodost a neopakovatelnost regionů je tak markantní, že řada geografů zdůrazňovala jako jedině správné pouze konkrétní sledování a do jisté míry odmítala zkoumání teoretické.

Ve svém příspěvku se chceme pokusit o vypracování základu systému teorie geografického, resp. ekonomickogeografického regionu, což je úkol náročný, který nepochybně vyžaduje mnohem hlubší rozpracování, než je možno provést v rámci jednoho článku. Přitom dosavadní nevyjasněnost obsahová i terminologická, uznávaná jak ve fyzické geografii (např. cit. lit. č. 6), tak i v geografii ekonomické (např. l. c. 33), ještě více ztěžuje naši práci. Domníváme se však, že přes neúplný a zjednodušený rozbor literatury, přílišnou obecnost i stručnost a terminologickou nevyjasněnost může mít tento diskusní příspěvek význam vzhledem k závažnosti probírané tematiky. Navíc upozorňujeme čtenáře, že teoretická základna naší koncepce byla podrobněji vyložena v jiné práci [16].

I. Základní rysy současné teorie regionu

V posledních letech probíhá určité hodnocení dosavadních teoretických výsledků regionálního zkoumání, především v rámci práce komise pro metody ekonomické regionalizace při IGU. Na konferencích v Kazimierzy (1959), v Utrechtu (1961) a v Jablonné (1963) byly předloženy rozmanité práce o regionalizaci v různých zemích, o teorii regionu, o jednotlivých obecných i konkrétních regionálních problémech. Pro naši problematiku jsou důležité především práce, které podávají celkový přehled o vývoji a současném stavu regionální koncepce v geografii [2, 9, 10, 13, 21, 27, 28, 33]. Tyto práce jsou skutečně moderní a podávají dobrý obraz o vývoji názorů na geografický region i o sou-

časných koncepcích geografického regionu, což nám umožňuje omezit tuto úvodní část jen na celkovou charakteristiku současné teorie regionu a místo podrobnějšího rozboru jednotlivých koncepcí regionu odkázat na zmíněné práce.

V odborné literatuře, a to nejen geografické, se setkáváme s mnoha různými koncepcemi regionu, a je proto nutné pro lepší přehlednost provést jakési utřídění nepřehledného množství jednotlivých prací do několika skupin. V našem příspěvku budeme sledovat celkem tři hlavní typy prací, které se navzájem odlišují především šířkou a obecností přístupu k pojetí regionu. Jde o tyto typy prací: a) práce zabývající se „všeobecným“ pojetím regionu (nejobecnější práce o regionu), b) práce zabývající se „speciálním“ pojetím regionu (tj. plánovací, ekonomické atd. pojetí regionu), c) konkrétní práce o regionech a regionalizaci konkrétních území. Nejprve k všeobecnému pojetí regionu. Máme-li shrnout základní a všeobecně uznané poznatky o regionu, nebude jich mnoho. Můžeme uvést tyto: region je integrovaný celek, vnitřně spojený různými vztahy; jsou dva základní druhy regionů — homogenní a heterogenní; dominantní a sjednocující úlohu u heterogenního regionu má jádro — město, aglomerace apod; regiony jsou velmi různé a každý je silně individualizovanou jednotkou; region je výsledkem historického procesu. Tyto základní prvky regionální koncepce můžeme v různých obměnách najít u mnoha autorů. Za hlavní představitele tohoto pojetí regionu můžeme označit ze starších geografů především Vidal de la Blache, J. Brunhese aj., v současné době z této koncepce vycházejí a dále ji rozpracovávají autoři, jako je R. Hartshorne, Ch. D. Harris, P. James, D. Whittlesey, K. Dziewoński, S. Leszczycki, A. Wróbel aj.

Všeobecnost a s tím spojená i neurčitost těchto koncepcí nemohla ovšem postačit geografii při konkrétním sledování a tím méně při řešení praktických problémů. Zvláště pod vlivem rozvoje ekonomie a praktického použití regionalizace vzniká několik „speciálních“ koncepcí regionu, koncepcí přesnějších a rozpracovanějších, ale zároveň i jednostrannějších. Zde můžeme mluvit o pracích autorů, jako je A. Lösch, W. Christaller a do určité míry i N. N. Kolosovskij, P. M. Alampijev aj. Tyto práce mají bezpochyby velký význam a jsou přínosem pro teorii regionu, vždy však jde jen o rozpracování dílčího hlediska, jehož absolutizace a obvyklé celkově schematické chápání zároveň znamená do určité míry i nepřijatelnost podstaty koncepce. U A. Lösch (26) je to značné ignorování geografické rozmanitosti a zkoumání především vztahů výroba-trh, také W. Christaller (7) přehlíží geografickou rozmanitost a zkoumá především administrativní a „obsluhující“ význam středisek. Tyto základní teoretické nedostatky se projevují i u dnešních představitelů „prostorové“ ekonomie, i když kvantifikace geografických metod, kterou tento směr přinese, je nesmírně cenná (W. Isard aj.). Poněkud složitější je situace v sovětské geografii, kde pojetí regionu jako územně výrobního komplexu je u různých autorů různé. U zeměpisců, jako je V. A. Anučin, N. N. Baranskij, J. G. Sauškin (3, 4, 30) aj., je toto pojetí velmi široké a je do značné míry podobné první skupině „všeobecné koncepce“. Proti tomu je již u P. M. Alampijeva, J. I. Fejgina i u N. N. Kolosovského pojetí regionu silně zekonomizováno a ztechnizováno, je redukováno především na technologickou návaznost, zejména průmyslových odvětví (22), a na ekonomickou proporcionalitu mezi výrobními odvětvími (1).

Doplňme předchozí poznámky ještě celkovou charakteristikou konkrétních regionálních prací, tj. především regionálních monografií a regionálních dělení konkrétních území. Právě konkrétní regionální práce jsou nejlepším kri-

tériem pro posouzení správnosti a propracovanosti teoretických koncepcí regionu. Jaký charakter však mají tyto konkrétní práce? V zásadě můžeme říci, že značně „nezávislý“ na teoretických názorech. V podstatě žádná regionalizace konkrétního území není vědecky vysvětlována. Vždy jsou uvedeny jen velmi široké principy a mapy s hranicemi regionů, avšak konkrétní a podrobné zdůvodnění regionalizace chybí. Také u regionálních monografií většinou převládá popis a geografická analýza, kdežto zdůvodňování a geografická syntéza jsou vzácné. Často chybí i zpracování tak základní geografické kategorie, jako je poloha apod. Jsou ovšem některé práce, které se pokoušejí o skutečně vědecké konkrétní regionální zkoumání (34), ty jsou však výjimkou.

Přestože jsme v našem přehledu vynechali mnoho speciálních problémů a neprovedli důkladný rozbor literatury a diskusí, domníváme se, že uvedené poznámky postačí k nejjzákladnější celkové charakteristice současného stavu teorie regionu, ke konstatování, že neexistuje rozpracovaný systém teorie regionu, který by sjednocoval existující roztržité názory a vyjasňoval vzájemný vztah různých problémů. Přitom chybí i objasnění některých nejdůležitějších teoretických otázek, z nichž uvádíme tyto: integrace regionu, vztah fyzicko-geografického a ekonomicko-geografického regionu k regionu „všegeografickému“, změna charakteru sjednocení regionů podle řádů apod. Nedomníváme se, že ve svém příspěvku tyto problémy úplně vyřešíme, zaměřujeme se však na to, co pokládáme za nejdůležitější při současném stavu geografického poznání, tj. přispět k poznání teorie regionu.

II. Diferenciace prostředí a region

Současná nevyjasněnost základních teoretických problémů geografie, a tedy i teorie regionu, vyplývá nejen z nesmírné složitosti a rozmanitosti konkrétního předmětu geografie, ale i z neurčitěho chápání nejobecnějších a nejširších principů diferenciací světa. Proto se v našem příspěvku soustředíme nejprve na tyto — možno říci — filosofické problémy teorie geografie, především na otázku diferenciací konkrétního světa (prostředí) a na otázku klasifikace celků či jednotek světa, což nám umožní charakterizovat specifičnost regionu a jeho postavení v systému existujících jednotek světa.¹⁾

Univerzální prostředí, tj. celý svět, i samotné geografické prostředí obsahují obrovské množství relativně různých i relativně stejných jevů, vztahů a procesů. Různá „rychlost“ vývoje různých jevů a procesů, různý prostorový rozsah vztahů a vzájemných působení mezi jevy, rozmanité návaznosti, prolínání vztahů a procesů, relativní opakování jevů a procesů stejných typů atd., to vše charakterizuje geografické prostředí či celý svět jako nesmírně složitý a nepřehledný komplex. Jakou má strukturu a jak je diferenciován tento komplex? Výsledky vědy jasně dokazují, že objektivně existují různé relativně samostatné celky — atomy, molekuly, horniny, biologické organismy, biocenózy,

¹⁾ Alespoň v poznámce chceme vyjasnit pojmy: prostředí, geografické prostředí, přírodní prostředí. V našem pojetí chápeme samotný pojem „prostředí“ obecně jako komplex všech jevů a procesů i všech jejich podmínek bez omezení, tj. jako celý svět. Proti tomu geografické i přírodní prostředí jsou určitými částmi světa či univerzálního prostředí. Geografické prostředí představuje tu část světa, kde je bezprostřední koexistence přírodních a společenských jevů, tj. v širším slova smyslu geografická sféra Země, v užším slova smyslu povrch Země. Přírodní prostředí pak představuje vlastní svět bez společenských jevů a procesů, v užším a užívaném slova smyslu pak geografickou sféru bez společnosti. Zásadně odmítáme ztotožňování geografického a přírodního prostředí.

populace, regiony atd. Dosud však v podstatě chybí klasifikační systém těchto jednotek a do jisté míry i objasnění konkrétního charakteru struktury světa. Zvláště pokud jde o komplexnější celky, zejména pak o geografické regiony (dále jen regiony), je jejich diferenciace velmi složitá a dosud nedostatečně poznána. Základním problémem a zároveň východiskem pro vytvoření systému existujících celků a určení postavení a charakteru regionu ve struktuře prostředí je podle našeho názoru objasnění základních principů diferenciace světa. Uvádíme proto dále ve stručné formě hlavní myšlenky z předchozích prací, kde jsme se tímto problémem zabývali (15, 16).

Dosavadní vědecké poznání odráželo a skutečně zkoumalo pouze jeden základní princip diferenciace světa (též diferenciace poznání), a to princip vývoje. Podle vývojového principu můžeme klasifikovat různé celky jak v rámci celé vědy (anorganické — organické — společenské), tak i v rámci speciálních věd — (biologický systém apod.). Zavedení vývojové klasifikace, vědecké uplatnění vývojového principu atd. znamenalo bezpochyby velký pokrok ve vědeckém myšlení. Přesto však i dnes zůstává řada jednotek, a mezi nimi také region, mimo uznávaný systém (totéž platí o klasifikačním systému věd). Je to proto, že dosud chybí objasnění druhého základního principu diferenciace světa — principu komplexity. Ve světě existují nejen celky „jedné základní podstaty či kvality“ (tj. anorganické, organické a společenské a jejich speciální typy), ale i komplexy obsahující „více podstat“. Stejně jako podle principu vývoje, tak i podle principu komplexity můžeme klasifikovat a „řadit“ různé celky světa: např. molekula - krystal - minerál - hornina - geologický komplex — fyzickogeografický komplex — přírodně geografický komplex — geografický komplex apod. Spojením obou principů pak dostaneme skutečnou a všestrannou diferenciaci světa i konkrétní vývojovou „posloupnost“ celků světa: kosmické těleso — fyzickogeografická sféra Země — přírodně geografická sféra Země — geografická sféra Země. Princip komplexity má ovšem široké uplatnění v mnoha dalších filosofických i speciálních problémech vědy (mimo jiné také objasňuje postavení geografie v systému věd); zde nás však zajímá jen z hlediska hodnocení regionu vzhledem k charakteru jiných celků světa.

Z uvedených poznámek vyplývá, že geografický region je vývojově i komplexně nejvyšším druhem celku, je komplexem kvalitativně v podstatě stejného řádu, jako je celý svět. Region má proto i vlastnosti odpovídající nejvyššímu stupni vývoje a komplexity. Jaké jsou tyto vlastnosti? Všeobecně je možno hovořit o nejvyšší složitosti, „rychlosti“ vývoje (proti přírodně geografickému regionu apod.), z hlediska principu komplexity pak o maximální vnitřní i vnější rozmanitosti, o nejvyšší singularitě a minimální integraci proti jiným celkům [podrobněji byly tyto otázky vysvětleny v jiné práci (16)]. Pokud jde o maximální složitost regionu, ať už z hlediska vývoje či komplexity, jde o charakteristiku jasně vyplývající z výše uvedených poznámek. Stejně tak charakteristika regionu jako vnitřně maximálně kvalitativně rozmanitá jednotky je nepochybná, neboť kvalitativní rozmanitost regionu je v zásadě stejná jako rozmanitost celého světa. Rozmanitost regionu se však projevuje nejen kvalitativní rozdílností obsažených jevů, ale i celkovým kvantitativně kvalitativním „uspořádáním“ různých jevů a procesů a maximální singularitou regionů, tj. relativně nejvyšší „neopakovatelností“ regionů. Tyto charakteristiky byly respektovány v mnoha geografických pracích, skutečně vědecky však byly stanoveny teprve v práci J. Korčáka (24), který charakterizoval vlastnosti a variabilitu

geografických jevů ve srovnání s jevy a celky elementárními (tj. rostlina - živočich - člověk apod.) na příkladu statistického rozložení.²⁾

Velice významnou charakteristikou regionu je dále nízká integrace (sjednocení, ucelení atd.), které nebyla dosud v geografii věnována zvláštní pozornost. K této otázce se vrátíme ještě na několika místech a zde jen poznamenáváme, že snižování integrace se zvyšováním komplexity jednotky odpovídá skutečnosti, že komplex sice podmiňuje a „organizuje“ existenci obsažených nižších komplexů a elementů, nikdy však neruší jejich relativní samostatnost. Dále pak s růstem komplexity přibývá složitost i mnohostranná orientace vztahů k okolí a dochází k rozmanité, časoprostorově nestejné diferenciaci různých vztahů a procesů. To se pak odráží v prolínání vztahů, v neurčitosti hranic regionů apod., což jsou problémy známé všem geografům.

S otázkou integrace regionu dále souvisí i skutečnost, že nelze všechny vztahy a procesy chápat jen jako vztahy a procesy „vytvářející“ celek, ale i jako vztahy a procesy „působící proti integraci celku“. Z hlediska regionu pak můžeme hovořit o vztazích a procesech regionalizujících (region vytvářející) a o iregionalizujících (desintegrujících region). Přitom regionalizující vztahy je nutno diferencovat podle různých druhů a řádů geografických jednotek, přičemž určitý vztah může být z jednoho hlediska regionalizující a z jiného iregionalizující.

Po tomto úvodu do problematiky, kterému jsme věnovali dosti místa vzhledem k neurčitosti teorie celé geografie, se dostáváme k vlastnímu tématu svého příspěvku. Nejprve se pokusíme objasnit podstatu a objektivnost existence regionu, klasifikovat základní celky, s kterými geografie pracuje, a celkově charakterizovat region i strukturu celého geografického prostředí.

Množství rozličných jevů, vztahů a procesů v geografickém prostředí, jejich „rozdílné rozsahy“, „rozdílné vývoje“, mnohostranná orientace a územní kontinuita vytvářejí nesmírně složitou, do jisté míry, možno říci, chaoticky diferencovanou strukturu prostředí. Výše jsme již uvedli, že základní principy diferenciacie prostředí jsou princip vývoje a komplexity. Tyto principy byly všad dosud charakterizovány jen na nejobecnější úrovni, což je pochopitelně jen východiskem pro konkrétnější zkoumání regionu. V čem spočívá samotná diferenciacie prostředí na regiony? Můžeme zde uvést několik základních skutečností, ukazujících na objektivní nutnost existence regionu.

a) Všechny jevy a procesy ve světě se navzájem ovlivňují, izolovaná existence jednotlivých jevů není možná, možná je jen existence komplexu jevů (viz princip všeobecné souvislosti světa).

b) Jednotlivé jevy a procesy jsou nejen relativně různé, ale i relativně stejné, tedy jevy jednoho typu se v prostředí mnohonásobně opakují. To je základním předpokladem i „opakování“ relativně stejných komplexů jevů a procesů, což vlastně znamená diferenciaci světa na mnoho „mikrosvětů“. Zároveň však tato „mnohonásobnost jevů, procesů i komplexů“ umožňuje i volnost a změnu ve vytváření vztahů či komplexů vztahů mezi jevy a procesy.

c) Výše uvedené skutečnosti jsou však pouze předpokladem diferenciacie „makrosvěta“ na množství „mikrosvětů“, ale nedeterminují ji dostatečně. Ob-

²⁾ Tak např. fyzická velikost lidí je v podstatě málo variabilní, při statistickém hodnocení dostaneme normální rozložení charakterizované Gaussovou křivkou; velikost obcí je krajně rozmanitá, při statistickém hodnocení dostaneme krajně nerovnoměrné rozložení, připomínající větev hyperboly. Z tohoto poznatku vyplývají i důležité metodické zásady, zvláště pro geografickou statistiku, např. omezená platnost průměru apod.

jektivní nutnost této diferenciacie vyplývá především ze základní vlastnosti objektivního světa — z jeho rozmanitosti. Časoprostorové rozložení jevů, procesů i komplexů jevů a procesů, stejně jako podmínek jejich existence, je krajně a nerovnoměrně rozmanité, a dochází tudíž nutně k soustřeďování a rozptylování, k různé intenzitě v rozložení jevů a procesů a také k rozrůzněnosti jejich vzájemné souvislosti. Svět nemůže tedy být jediným komplexem rozpadajícím se přímo na elementy, neboť není ani kvantitativně, ani kvalitativně homogenní.

d) Konečně základním znakem či formou existence komplexů je „časoprostorová diference“ v postavení jednotlivých jevů, která je překonávána různými procesy. V případě regionu můžeme hovořit o „regionální diferenci“ (tj. časoprostorová diference v rozložení složek regionu) jako o statické podmínce existence regionu v časoprostoru, zatímco dynamickým projevem existence regionů v časoprostoru jsou regionální procesy, překonávající tuto diferenci (migrace obyvatelstva apod.).

Tyto objektivní skutečnosti determinují z hlediska dialektického materialismu i objektivnost existence rozmanitých celků ve světě, včetně samotného regionu. Problém objektivní existence regionu je nepochybně důležitým a zároveň sporným i nejasným problémem geografie. Dosavadní obecné názory na tuto otázku vyplývaly bezprostředně z přijetí různých filosofických koncepcí. Nejasnosti současných názorů na tento problém nejsou však důsledkem jenom různých filosofických koncepcí, ale vyplývají i z neujasněnosti obsahu pojmu „objektivní existence regionu“. Je pochopitelné, že někteří geografové mohou vycházet z idealistické filosofie a odmítat objektivní existenci regionu ve filosofickém pojetí. Avšak autoři navzájem polemizující nad tímto problémem řeší problémy geografické, a aniž si to sami uvědomují, zaměňují často geografické problémy s filosofickými. Problém existence regionu se v geografii uplatňuje v mnohoznačnosti a složitosti vymezení regionu, v problému vnitřního spojení regionu atd., což je způsobeno malou relativní samostatností regionů. Nejde tudíž jen o otázku, zda region objektivně existuje, ale především o problém zda je region celkem. Klíčovým problémem je tedy otázka integrace regionu.

Všeobecně je vždy chápán celek jako vnitřně sjednocený komplex určitých složek, dosud však nebyl blíže zkoumán stupeň tohoto sjednocení. Každý geograf vycházející z materialistické koncepce, z poznání všeobecné souvislosti světa a z její rozmanité diferenciacie musí nutně pokládat region za objektivně existující celek. Zároveň však jakékoli území obsahující anorganické, organické a společenské jevy bychom mohli pokládat za objektivně existující region, protože každé libovolně vymezené území bude vždy vnitřně nějak sjednocené. Takové území bude zároveň obsahovat i vztahy působící proti sjednocení, avšak takové vztahy obsahuje i každý region. Máme-li tedy určit region, musíme determinovat jeho integraci. Uvádíme zde proto tři základní charakteristiky integrace regionu, a to: a) integrace regionů je ve srovnání s ostatními druhy celků světa nízká a uvolněná; b) integrace různých regionů je různá — existují regiony jasně „vykrytalizované“ a regiony „labilní“, jejichž vymezení je obtížné a mnohoznačné; c) integrace regionu představuje nejsilnější spojení komplexu rozmanitých jevů a procesů v daném prostředí. Region je tedy celkem, neboť ve srovnání se vztahy mezi jevy a procesy v příslušném prostředí představuje nejsilnější a nejsamostatnější komplex těchto vztahů, proti ostatním druhům celků je však celkem „uvolněným a variabilním“.

Dalším základním problémem teorie regionu je otázka podstaty a vztahu homogenních a heterogenních regionů, což souvisí s otázkou vztahu ekono-

mickogeografického a fyzickogeografického regionu a dále i s problémem, co je geografický region (tj. „všegeografický“ region). Především k otázce ekonomickogeografického a fyzickogeografického regionu k regionu geografickému. Rozdíl ekonomickogeografického a fyzickogeografického regionu je markantní a vcelku dostatečně poznaný; hlavní problém, kterému se většina autorů vyhýbá, je však otázka, co to je geografický region. V. A. Anučin jej např. charakterizuje jako výsledek vývoje a vzájemného působení společnosti a přírody, přičemž jeho hranice jsou někde shodné s hranicemi ekonomickogeografickými, jindy s fyzickogeografickými (3). Tato definice je však velmi široká a neurčitá a nepochybně odpovídá i charakteru samotného ekonomickogeografického regionu, alespoň pokud jde o první část definice. Při určení geografického regionu je třeba vycházet z jeho charakteru, tj. především z jeho maximální kvalitativní různorodosti a z významu různých složek regionu. Geografický region obsahuje anorganické, organické i společenské složky. Rozhodující však jsou složky společenské, neboť ty „dovršují“ komplexitu geografického regionu a navíc jsou to složky, které aktivně, všestranně a „organicky“ spojují vliv složek přírodních. Současně hlavní kritérium nejvyššího stupně vývoje i komplexity spočívá právě v tom, že geografický region je podmínkou vzniku a rozvoje společnosti. Z toho nutně vyplývá, že ekonomickogeografický region musí být z hlediska vymezení totožný s geografickým regionem. Vždyť jestliže můžeme chápat ekonomickogeografický region jen jako komplex časoprostorově uspořádaných společenských složek, nikdy nemůžeme chápat toto uspořádání jen jako výsledek vnitřního vývoje společnosti. Rozdíl geografického a ekonomickogeografického regionu spočívá tedy jen v různé „komplexnosti“ obsahu jednoho a téhož regionu. Ekonomická geografie zkoumá komplex společenských složek geografického regionu a přírodní složky regionu uvažuje jen jako podmínky. Geografie („komplexní“) pak zkoumá všechny složky regionu, zkoumá charakter a vztah všech druhů geografických diferenciací prostředí (tj. i fyzickogeografickou regionalizaci atd.). Nejdůležitější je ovšem i zde „konečná“ diferenciace, která je v podstatě totožná s diferenciací ekonomickogeografickou. Proti tomu je fyzickogeografický region vývojově i komplexně nižší jednotkou, je jiným druhem regionu, jehož vymezení, integrace i celkový charakter je jiný. Pro fyzickogeografický region i pro další přírodní komplexy je charakteristická uniformita jejich vnitřního uspořádání na rozdíl od nerovnoměrné diferenciace vnitřního charakteru geografického a ekonomickogeografického regionu. V jiné práci (16) jsme na základě této odlišnosti charakterizovali geografický a ekonomickogeografický region jako komplex heterogenně rozmanitý a fyzickogeografický region jako homogenně rozmanitý. Heterogenita geografického regionu se ovšem neuplatňuje bez výjimky (regiony v zaostalých a málo osídlených zemích), všeobecný vývoj však k tomuto charakteru směřuje.

Problém vztahu ekonomickogeografického, fyzickogeografického a geografického regionu úzce souvisí s klasifikací regionů, resp. s klasifikací celků vůbec. Základní klasifikace celků světa vychází, jak jsme již dříve uvedli, z principů komplexity a vývoje. Tak můžeme rozlišovat různé druhy celků světa, v rámci geografie je to geografický region, fyzickogeografický region, klimatický region apod. Vlastní geografický region je z tohoto hlediska jediným druhem celku a jeho další klasifikace probíhá podle podrobnějších kritérií. Jedním z nich je diferenciace podle řádů, druhým pak je typizace regionů, viz např. rozlišování regionů na průmyslové, zemědělské apod. Typizace regionů může být několikerá, a to podle jednotlivých kategorií regionu nebo podle

jejich kombinace. Těmito otázkami se však na tomto místě nechceme podrobněji zabývat, neboť je jim věnována poslední část příspěvku.

Konečně si všimněme „strukturních složek“ regionu. Nízká integrace nejkomplexnějších celků „umožňuje“ vznik obrovského množství různých, specificky vzájemně spjatých skupin jevů, které mají určitou relativní samostatnost, ale nejsou v podstatě nějakým druhem jednotky, nejsou „pravými“ celky. V zásadě můžeme uvést tři případy těchto strukturních složek, a to: **regionální detaily**, tj. kompletní částice regionu, např. les, pole, jezero, průmyslový závod apod.; **elementární komplexy**, tj. jevy nebo skupiny jevů spojené se svými „v podstatě stálými a hlavními podmínkami“, např. průmyslový závod, zaměstnanci tohoto závodu, zdroje surovin apod. Elementární komplexy jsou vlastně komplexy různých regionálních detailů, i když tyto regionální detaily nespojují všestranně. Důsledkem toho je pak, že jeden regionální detail je součástí několika různých elementárních komplexů, např. les může být surovinou základnou dřevozpracujícího závodu, může být součástí lesního podniku i biocenózu, tj. jiným druhem celku apod.

Jako třetí typ strukturní složky regionu můžeme označit **regionální komponent**, tj. komplex kvalitativně stejnorodých jevů v regionu, např. průmysl, obyvatelstvo, půdy apod. Tyto strukturní složky regionu by měly v podstatě odpovídat méně komplexním druhům celků obsaženým v regionu; většinou však tomu tak není, neboť diferenciace klimatu, půd atd. nebývá totožná s celkovou geografickou diferenciací.

V souvislosti s charakterem strukturních složek regionu je nutno objasnit ještě jeden problém, a to určit hranici mezi regionálním detailem či elementárním komplexem a regionem. Z dříve uvedeného vyplývá, že region obsahuje všechny základní složky prostředí, přičemž platí, že jejich časoprostorové uspořádání směřuje k heterogenně rozmanitému charakteru, což konkrétně znamená tendenci k nejzákladnější diferenciaci geografické dělby práce. Regionem prvního řádu je tedy v zásadě malé město — koncentrace obyvatelstva průmyslové výroby, služeb a dopravy — a okolní vesnice, které vyrábějí zemědělské produkty, dodávají městu pracovní síly apod. V „nevyvinutém“ prostředí, tj. v slabě osídleném a zaostalém území, se ovšem tyto mikroregiony nevyskytují. Zde mají v omezené a jednoduché formě charakter mikroregionu jednotlivá lidská sídla (máme na mysli celý komplex přírodních i společenských jevů vázaných k sídlu). Sídla tedy chápeme jako přechod mezi regionálním detailem a regionem.

Z dosavadních úvah můžeme vybrat několik základních charakteristik geografického regionu, které pak ve svém spojení jsou v podstatě definicí regionu. Tyto charakteristiky uvádíme dále:

- a) Geografický region je komplexem obsahujícím všechny základní kvalitativní jevy a procesy světa, je určitým, relativně samostatným mikrosvětlem. Je nejkomplexnějším a zároveň vývojově nejvyšším celkem ve světě.
- b) Geografický region se odlišuje od ostatních druhů celků několika vlastnostmi, které vyplývají z charakteru principu vývoje a komplexity. Jde o tyto kardinální vlastnosti: nejvyšší rozmanitost, a to jak z hlediska kvantitativního, tak i kvalitativního, maximální singularita, nízká integrace.
- c) Geografický region je vnitřně sjednocen různými vztahy a procesy, podmiňuje pozitivně i negativně existenci obsažených jevů a procesů, a to jak vnitřně, tak i vzhledem k vnějšímu prostředí, přičemž „ucelení“ regionu

není pevné, nýbrž volné (otevřené). Proto existují i vztahy a procesy iregionalizující — působící proti integraci regionu.

- d) Základním vývojovým znakem je „narůstání“ rozmanitosti, složitosti, vznik nových kvalit a jejich rozvoj, přičemž platí, že celkově vnitřní „uspořádání geografického regionu se vyvíjí k heterogenně rozmanitému.“
- e) Geografický region lze pokládat za celek v tom smyslu, že je nejsilnějším a nejsamostatnějším komplexem jevů a procesů příslušného druhu a řádu ve srovnání s charakterem souvislosti jevů a procesů v příslušném konkrétním prostředí.

Ze samotné definice regionu i z úvodních poznámek dále vyplývá i určitá charakteristika diferenciací celého prostředí. Svět je nekonečně složitým a nekonečně diferencovaným komplexem, je jakýmsi systémem systémů, a to především systémem druhů celků, v rámci jednotlivých druhů jsou pak systémy podle řádů. Přitom platí, že se vzrůstajícím stupněm vývoje i komplexity celků přibývá nejen kvantitativně kvalitativní složitost celků, ale i variabilita, rozmanitost a „uvolněnost“ těchto celků či jejich systémů. Systém geografických regionů je vlastně nejvícestrannější a nejcelkovější diferenciací světa a jako takový je i „nejuvolněnější“. Základním úkolem geografické vědy je poznání geografické diferenciací světa, což však neznamená pouze vymezovat regiony, jak se dosud dělo, ale především zkoumat integraci regionů a její variabilitu.

III. Základní kategorie regionu a hierarchie regionů

U každého regionu nacházíme v zásadě tři základní charakteristiky či vlastnosti, které zároveň můžeme chápat jako obecné kategorie regionu. Jsou to: geografická poloha regionu — obsahem této kategorie je vztah regionu k ostatnímu prostředí; komponentní struktura regionu — obsahem této kategorie je diferenciací regionu — komplexu na komponenty regionu a charakter těchto složek (např. ekonomická struktura obyvatelstva atd.); komplexní struktura regionu — obsahem této kategorie je výsledná diferenciací regionů na regiony nižších řádů, integrace regionu atd. Zavedení či určení dvou kategorií struktury u regionu je podle našeho názoru nutné a odpovídá charakteru regionu, který je jednak určitou komplexně diferencovanou totalitou, jednak i komplexem obsahujícím ohromné množství relativně samostatných a kvalitativně různorodých jevů, procesů i nižších komplexů.

1. Komplexní struktura

Obsah kategorie komplexní struktury se do určité míry prolíná s obsahem kategorie komponentní struktury, jsou zde však některé rozdíly zásadního významu, kterých si všimneme nejprve. Podstatu „duality“ struktury regionu vidíme v dualitě vnitřního a vnějšího, stejného a rozmanitého apod. Můžeme mluvit o dvou základních typech procesů či tendencí v existenci jednotek světa, ve vytváření jejich charakteru a integrace, a to o tendenci vyplývající ze skutečné, konkrétní koexistence jednotky, která odpovídá konkrétnímu a všestrannému spojení jednotky s nejrozmanitějšími podmínkami a o celkové či obecné tendenci vývoje kvalitativně stejného druhu jednotek světa, vyplývající z vnitřní dialektiky příslušné kvality. Důsledkem této duality je pak různý charakter obou typů struktur — komplexní struktura má charakter konkrétní, totální, syntetický a je zkoumána jako celkové sjednocení regionu, jako výsledná di-

ferenciace prostředí; komponentní struktura má pak charakter abstraktnější a analytičtější a je zkoumána jako diference regionu na různé kvalitativní složky. Zřetelněji ovšem bude vidět rozdílnost na dále probíraných specifických problémech zmíněných kategorií.

Komplexní strukturu chápeme tedy jako výslednou strukturu prostředí. Hlavními problémy a zároveň i charakteristikami této kategorie jsou: vztah jádra a ostatního regionu, otázka vymezení regionu a vnitřní diference regionu na regiony nižších řádů a především samotná integrace regionu. Již v předchozí kapitole jsme se otázky integrace dotkli, když jsme jako základní prvek definice regionu uvedli, že region je maximálně relativně samostatným komplexem vztahů a procesů daného řádu v daném prostředí. Jestliže však jsou integrace regionů vzhledem k příslušnému prostředí z určitého hlediska stejné, tj. vždy relativně nejsilnější, platí zároveň, že integrace různých regionů je z hlediska srovnání těchto regionů různá. Z konkrétních výsledků geografie bychom mohli uvést množství příkladů „dobře vykrystalizovaných“ a „slabě vykrystalizovaných“ regionů. Různá atrakce různých jader, různá geografická poloha různých regionů atd., to jsou příčiny i různé integrace regionů. Druhým důvodem nezbytnosti zkoumání integrace různých regionů je pak i skutečnost, že integrace každého regionu je proti jiným druhům celkům nízká, a je tedy nutno respektovat iregionalizující vztahy.

Integraci regionu je tedy nutno srovnávat s integrací jiných regionů stejného řádu (především s okolními regiony), zároveň však jiné důležité srovnání je srovnání integrace regionu vyššího a nižšího řádu ve vztahu k integraci regionu sledovaného řádu. S tím dále souvisí další důležitá charakteristika komplexní struktury, a to vnitřní rozlišení regionu na systém regionů nižších řádů.

Zvláštními a navazujícími problémy jsou: zkoumání morfologie jádra regionu (město, aglomerace apod.), otázka počtu, velikosti a vzájemného vztahu různých jader, jejich poměr k ostatnímu regionu a konečně otázka hranic regionu. Rozlišení funkcí různých jader a diference funkce jádra a ostatního regionu, to jsou nejpodstatnější faktory podmiňující vytváření sjednocujících vztahů a procesů. Zvláštním problémem, s kterým se setkáváme u komplexní struktury, je i problém „nediferencovaného, neintegrováného či nevyvinutého“ území. Při konkrétním regionálním sledování nalézáme dva hlavní typy území, kde nemůžeme, resp. kde je obtížné vymezit regiony, a to jednak v územích zaostalých (řídce osídlení, primitivní hospodářství apod.), jednak v územích „intenzivní společenské činnosti“, v nichž však dochází k silnému prolínání sfér mnoha středisek. V podstatě lze obecně hodnotit oba případy jako prostředí, v němž je sice vyvinuta geografická diference, chybí však některý z řádů či fází této diference (resp. není dostatečně vyvinuta).

Na závěr této části připojujeme konkrétní příklad „měření“ integrace u pěti mikroregionů (pracovištních okrsků) ve středním Polabí. Příklad je ovšem velmi jednoduchý a má hlavně didaktický význam, každé konkrétní sledování musí být pochopitelně složitější. Základní úvahy postupu jsou tyto: všechny mikroregiony mají jasně určená jádra — jednotlivá města v administrativních hranicích; syntetický proces sjednocující tyto jednotky je dojíždka pracujících do zaměstnání; střediska sjednocují a podřizují si ty obce, z kterých do daného střediska dojíždí více lidí než do kteréhokoli střediska jiného. Integraci pak chápeme jako poměr počtu dojíždějících z obcí podřízených určitému středisku do tohoto střediska ku počtu dojíždějících z těchto obcí do středisek mimo daný

mikroregion, tedy $I = \frac{d}{v}$, přičemž I — stupeň integrace, d — počet do-

jíždějících z obcí podřízených určitému jádru do tohoto jádra, v — počet vyjíždějících z obcí podřízených určitému jádru mimo příslušný mikroregion. Údaje v následující tabulce se vztahují k 1. 3. 1961 a byly vzaty z materiálů Státního ústavu pro rajónové plánování v Praze.

Tabulka

Pracovištní okrsek města	d	v	I
Kolín	8891	4116	2,16
Kutná Hora	1570	1033	1,52
Nymburk	3158	2468	1,28
Čáslav	1418	1767	0,80
Poděbrady	569	1056	0,54

2. Komponentní struktura

Na rozdíl od kategorie komplexní struktury je obsahem komponentní struktury především vzájemný vztah kvalitativně různých složek regionu a jejich „zastoupení“ v regionu. Komponentní struktura stejně jako struktura komplexní, odpovídá pojetí regionu jako „mikrosvětá“, sleduje však kvalitativní složky komplexu z hlediska diference regionu na takové složky. Komponentní struktura se svým obsahem nejvíce blíží charakteru dosavadních monografických prací o regionech a odpovídá vlastně monografii regionu v užším slova smyslu. Tato charakteristika vyplývá především ze stupně rozvoje geografického poznání, a je tudíž jen dočasná. Do této kategorie je totiž běžně zahrnována geografie průmyslu regionu, jeho zemědělství, obyvatelstva atd. včetně analýzy těchto složek. Tím obsah této kategorie značně narůstá. Přitom by tyto otázky měly být řešeny na úrovni méně komplexních geografických věd (geografie průmyslu, zemědělství, obyvatelstva atd.). Obsahem komponentní struktury regionu nemá být analýza průmyslu, hydrografie, dopravy atd., ale analýzy celého komplexu hospodářství i přírody. Hlavní pojmy a problémy této kategorie jsou pak hospodářská soběstačnost (v plánovací terminologii tzv. komplexnost) a specializace regionu, dále diferenciace různých vztahů a spojitostí, především z hlediska významu těchto vztahů pro existenci regionu a jeho specializaci. Z hlediska soběstačnosti regionu je třeba sledovat „uzavřenost“ vnitřního komplexního procesu, z hlediska specializace regionu pak zejména funkci regionu pro okolí. Základní „jednotky“, s nimiž pracujeme při zkoumání komponentní struktury, jsou jednotlivé, kvalitativně různé složky regionu, resp. i elementární komplexy a regionální detaily (elementární komplexy a regionální detaily se ovšem zároveň uplatňují i při analýze komplexní struktury). Jejich souvislost či vazby z hlediska komponentní struktury lze klasifikovat především podle těsnosti spojení, důležitosti pro specializaci regionu apod. Je možno mluvit o několika hlavních typech těchto vazeb, a to: o „základních“, které vytvářejí specializaci regionu; o „navazujících“, ke kterým můžeme řadit přidruženou výrobu, vedlejší využití surovin atd.; o doplňujících“ — např. využití pracovních zdrojů, které se nezúčastňují ve specializaci regionu (např. pracovní příležitosti pro ženy, jejichž muži jsou zaměstnáni v odvětvích tvořících specializaci regionu apod.); o „vyvolaných“ — např. ochrana přírody, vyrovnání životní úrovně atd.; o „vedlejších“, které lze chápat

jako minimálně závislé na specializaci regionu. Přitom ovšem každý proces, elementární komplex atd. má do jisté míry charakter všech těchto typů vazeb, avšak tato míra je u různých vztahů a procesů různá.

3. Geografická poloha

Geografická poloha je nepochybně základní geografickou kategorií vůbec. Je však smutné, že najdeme v literatuře jen málo prací věnovaných samotné geografické poloze; stejně tak i u většiny konkrétních prací (např. u regionálních monografií) není geografické poloze věnována obvykle ani zvláštní kapitola. Obsah kategorie geografické polohy je sice široký, v podstatě je však jasný a nepochybný — geografická poloha je vlastně geograficky chápaná konkrétní souvislost jevů v prostředí, souvislost, která má ovšem určitý systém. I ve známé práci N. N. Baranského (4) je charakterizována geografická poloha jen jako vztah určitého místa v prostředí vzhledem k okolním horám, městům, železnicím atd. Zde chceme zdůraznit především syntetický charakter této kategorie. Geografická poloha regionu znamená v prvé řadě postavení regionu v systému regionů, kdežto poloha regionu vůči okolním regionálním detailům atd., tj. vůči „chaosu jevů v prostředí“, je vedlejší a je vlastně již analýzou geografické polohy.

Základní pojmy a kritéria geografické polohy spatřujeme v atraktivnosti, struktuře vztahů a v jejich orientaci. Přitom je opět nutno rozlišovat vždy různou „míru“ podřazenosti a nadřazenosti (atraktivity) atd. Pokud jde o typizaci polohy, není pochopitelně možné zde vyčerpat její konkrétní složitost a variabilitu, pro ilustraci však uvádíme aspoň 4 hlavní typy, které se ovšem v prostředí nevyskytují v čisté formě. Základní typy geografické polohy jsou dva, a to: region nadřazený několika regionům — v ČSSR je to např. region pražský, plzeňský apod. (regiony druhého řádu, tj. přibližně ve velikosti okresu); region podřazený jednomu regionu — v ČSSR regiony druhého řádu, jako je region klatovský, domažlický atd., které podléhají regionu plzeňskému. Zcela zvláštní jsou pak typy opačné, tj. region nadřazený jednomu regionu — např. kladenský region, který je nadřazen rakovnickému a sám spadá pod pražský (jde opět o regiony druhého řádu) — tento typ se vyskytuje hlavně mezi velkými středisky a jejich vzdálenější periférií; region podřazený několika regionům — např. regiony druhého řádu, jičínský a havlíčkobrodský, což jsou regiony položené v oblasti prolínání sfér několika velkých středisek (hraniční regiony).

Na závěr pak ještě zdůrazňujeme, že geografická poloha má určitou stupňovitost, odpovídající v zásadě různým řádům regionů. Tak např. Plzeňsko (region druhého řádu), které je nadřazeno několika malým regionům, je spolu s nimi podřazeno pražskému či středočeskému regionu, který je jádrem celých Čech. Stupňovitost geografické polohy v podstatě odpovídá hierarchii středisek či aglomerací, které jsou hlavními „nosiči“ atraktivity. Přitom obecně platí, že s růstem řádu regionu ubývá rozdíl v poměru „nadřazenosti a podřazenosti regionu“, neboť roste soběstačnost regionu.

4. Řád a hierarchie regionů

Otázka podstaty diferenciací regionů podle řádů je společně s otázkou typizace regionů nejdůležitějším a nejsyntetičtějším problémem a zároveň charakteristikou regionálního zkoumání. Podstata a charakter systému regionů, jejich celková souvislost a hierarchie jsou vlastně konečnými výsledky dife-

renciace prostředí na geografické regiony. Této otázce bylo v teorii regionu věnováno dosti pozornosti, otázka hierarchie regionů byla rozpracována i ve „speciálních“ teoriích regionu, z nichž opět můžeme uvést práci W. Christallera (7) a A. Löscheho (26), v konkrétních geografických monografiích a v konkrétních regionálních členěních území se však toto sledování uplatňovalo velmi málo. Přitom se domníváme, že základní teoretická podstata problému není dostatečně objasněna a že dosavadní pojetí hierarchie regionů vychází do značné míry především z kvantitativního hodnocení [na kvalitativní charakter diferenciace regionů podle řádů upozorňuje např. B. Rychlowski (29)].

Soustředíme se v první řadě na obecné příčiny, předpoklady či podmínky kvalitativního rázu diferenciace regionů podle řádů. Můžeme zde uvést dvě hlavní: a) Spojitost kvantitativní a kvalitativní diferenciace obecně vyplývá již ze základních filosofických poznatků — jednota kvantity a kvality, přeměna kvantity v kvalitu atd. V našem případě můžeme zjednodušeně hovořit o závislosti stupně kvalitativní diferenciace regionu na kvantitě, tj. na velikosti regionu (ať již jde o velikost plošnou, populační či jinou). b) Objektivní nutnost kvalitativní diferenciace regionů podle řádů a zároveň specifický charakter této diferenciace dále vyplývá ze systému regionálních diferenciací (tj. časoprostorového rozdílu v uspořádání jednotlivých složek regionu — viz výše) a navazujícího systému vztahů a procesů mezi různými jevy v prostředí. Z konkrétních výsledků geografie víme např., že regionální diference v koncentraci obyvatelstva a pracovních příležitostí je prostorově malá, kdežto např. regionální diference ve vývoji zdrojů a potřeb pracovních sil je prostorově podstatně větší. Tomu dále odpovídá i charakter procesů překonávajících tyto regionální diference. Dojíždění obyvatelstva do zaměstnání probíhá v malých vzdálenostech, kdežto migrace obyvatelstva je prostorově mnohem rozsáhlejší. Podobně je prostorově rozsáhlejší i výrobní kooperace mezi průmyslovými závody apod. Domníváme se, že tyto skutečnosti je dokonce možno obecně formulovat (jako geografický „zákon“): Se vzrůstajícím řádem regionů se mění charakter regionálních diferencií a procesů překonávajících tyto diference v tom smyslu, že 1. snižuje se intenzita procesů, 2. procesy a vztahy vyrovnávající regionální diference mezi základními kvalitativními složkami regionu (např. bydliště, výroba) se mění v procesy a vztahy vyrovnávající časoprostorovou diferenci kvalitativně méně odlišných složek (např. průmyslová výroba A — průmyslová výroba B apod.).

Všimněme si dále základních obecných znaků diferenciace regionů podle řádů. Celkově lze říci, že se vzrůstajícím řádem roste soběstačnost a vnitřní diferenciace regionů a zároveň roste volnost a variabilita sjednocujících vztahů a procesů, zvyšuje se prolínání jednotlivých vztahů apod. Složitě je třeba chápat i rozmanitost velkých a malých regionů. Uvedli jsme již, že se zvýšením řádu roste vnitřní diferenciace regionu, a tedy i jeho rozmanitost. Zároveň však je možno vnitřní rozmanitost regionů různých řádů posuzovat pouze z hlediska těch obsažených jednotek, které jsou jen o jeden stupeň nižšího řádu. Pak dostaneme jinou závislost rozmanitosti na řádovosti a další základní regionální charakteristiku, odpovídající zvyšování rozmanitosti, variability a extrémů se snižováním řádu.³⁾

³⁾ Např. je možno uvést pro ilustraci tato fakta: Hustota zalidnění na 1 km² k 1. 3. 1961 se pohybovala u jednotlivých krajů v ČSSR od necelých 60 obyvatel (Jihočeský kraj) až k necelým 210 obyvatelům (Středočeský kraj s Prahou); u jednotlivých okresů Středočeského kraje od 63 (okres Příbram) k více než 800 obyvatelům (město Praha

Pokud jde o konkrétní diferenciaci obsahu komplexní a komponentní struktury podle řádů, lze ji ukázat na příkladě regionů v Československu, přičemž zároveň základní rysy této diferenciace jsou obecné. Uvedené charakteristiky a určení řádů regionů musíme ovšem chápat jen jako přibližné a hrubé, sloužící pouze pro základní ilustraci obecných tézí. V Československu je vyvinuto v podstatě pět řádů regionů. Prvý řád odpovídá pracovištnímu okrsku, tj. městu sjednocujícímu několik okolních vesnic — např. pracovištní okrsek Nymburka, Poděbrad atd.; druhý řád odpovídá přibližně okresu a skládá se z „vedoucího“ pracovištního okrsku a obyčejně ze dvou až tří dalších pracovištních okrsků — např. pracovištní okrsek Nymburka, sjednocující pracovní okrsky Poděbrad a Městce Králové; třetí řád pak odpovídá velkému okresu, resp. malému kraji — např. Karlovarsko (zhruba dnešní okresy Karlovy Vary, Sokolov a Cheb); 4. čtvrtý řád pak odpovídá kraji — např. Středočeský kraj s Prahou; a konečně pátý řád odpovídá celému Československu, resp. lze považovat za zvláštní řád samotné Čechy, stejně jako Slovensko.

Podle této diferenciace budeme dále uvádět charakteristiky jednotlivých řádů také v pěti stupních. Nejprve si všimněme diferenciace „soběstačnosti“ a „specializace“ regionů, přičemž obecným principem je zde výše uvedená souvislost kvantity komplexu a jeho kvalitativní diferenciace. Upozorňujeme ještě, že následující příklady se týkají jen některých ekonomickogeografických charakteristik, a to těch, jejichž diferenciace je nejjasnější. Diferenciací soběstačnosti lze charakterizovat takto: diferenciace do základních hospodářských oborů (průmysl, zemědělství atd.) — do skupin odvětví (těžební průmysl, lehký průmysl atd.) — do odvětví průmyslu — do oborů jednotlivých průmyslových odvětví (dopravní strojírenství, elektrotechnický průmysl atd.) — do jednotlivých základních výrobků. K uvedeně diferenciaci je třeba dodat objasnění pojmu „soběstačnost“ regionu. I v nejmenším regionu je možno diferencovat výrobu do jednotlivých výrobků, tato diferenciace bude však enormně nerovnoměrná a neuzavřená, a tedy i nekomplexní. Proto chápeme soběstačnost regionu v tomto případě jako diferenciaci jen do určitého stupně — do „vyrovnaného“ stupně. Tak např. určitý pracovištní okrsek nemá žádný těžební průmysl, ale vždy má „průmysl bez bližšího rozlišení“. Pokud jde dále o diferenciaci „specializace“ regionů podle různých řádů, je v podstatě možno „obrátit“ uvedené pořadí diferenciace komplexnosti.

Na diferenciaci soběstačnosti a specializace regionů podle různých řádů (tj. vlastně na diferenciaci komponentní struktury) navazuje dále diferenciace charakteru procesů sjednocujících region, což do jisté míry odpovídá i diferenciaci obsahu integrace regionů podle řádů. Zde je třeba vycházet ze zmíněného obecného principu hierarchie regionálních diferencí. V podstatě platí, že malý region je „vyrovnaně diferencován“ do nejzákladnějších složek — průmysl, zemědělství, obyvatelstvo apod. — a dochází také k regionální diferencii těchto složek. Pro malý region je tedy základní regionální diferencí např. diference v koncentraci obyvatelstva a v koncentraci pracovních příležitostí, která je překonávána procesem denního dojíždění do zaměstnání. Pro větší regiony je pak typická regionální diference např. v různých technologických stupních zpracování surovin, což je překonáváno jiným procesem — kooperací mezi závody. V ČSSR můžeme hovořit o třech hlavních „vyrovňavajících“ ekonomicko-

a okresy Praha-východ a Praha-západ); konečně u obcí okresu Mladá Boleslav od necelých 10 (Srbsko) až k více než 1000 obyvatel (Mladá Boleslav). Uvedený příklad ovšem nestačí k formulaci obecné zákonitosti, může být však podnětem k dalšímu zkoumání.

geografických procesech, a to o dojíždce pracujících do zaměstnání, o migraci obyvatelstva a o kooperaci mezi závody. Dojíždka se uplatňuje především při sjednocení regionů prvního a druhého řádu a v omezené míře i u regionů třetího řádu. Migrace pak především u regionů čtvrtého a pátého řádu a do určité míry i u regionů třetího řádu. Konečně výrobní kooperace je rozhodující u regionů pátého řádu, významně se projevuje pak i u regionů čtvrtého řádu a u některých regionů třetího řádu. Mohli bychom zde uvést i další procesy, zvláště pokud jde o služby a způsob dopravy, nečiníme to však pro velkou konkrétní složitost problému a pro teoretické zaměření naší práce.

K výše probrané problematice dodáváme ještě stručné poznámky o diferenciaci charakteru geografické polohy a o úloze dvou typů regionalizujících vztahů z hlediska jejich diferenciaci podle řádů. U geografické polohy regionů je třeba chápat hierarchii její struktury v podstatě stejně jako uvedenou diferenciaci komponentní a komplexní struktury, přičemž k určitému řádu regionu přísluší struktura geografické polohy, odpovídající charakteru struktury řádu o stupeň vyššího, resp. všech vyšších řádů. To znamená, že např. u malého regionu sjednoceného dojíždkou do zaměstnání hodnotíme jeho polohu z hlediska migrace obyvatelstva a kooperace mezi závody apod. K otázce dvou typů regionalizujících vztahů chceme pak poznamenat, že procesy sjednocující region vyššího řádu mohou mít z hlediska obsažených regionů nižšího řádu dvojitý charakter. Buď jde především o sjednocení závislé na vnitřních procesech nižších regionů — tento typ převládá u kooperace mezi závody —, nebo jde o sjednocení do značné míry nezávislé, resp. odporující procesům v nižších regionech — tento typ převládá u migrace obyvatelstva, kde si v podstatě nižší a vyšší středisko konkuruje na rozdíl od „spolupráce“ při kooperaci.

Úkolem našeho příspěvku bylo objasnit základy obecného systému teorie geografického regionu. Východiskem pro naši koncepci nebyl vlastně žádný „starší“ systém, ale jen jednotlivé prvky či principy jiných koncepcí regionu, např. rozlišení regionů na homogenní a heterogenní, princip rozmanitosti, pojetí regionu jako územně-výrobního komplexu atd., a dále vlastní teoretická koncepce geografie (viz 16). Za přínos pokládáme zavedení a vysvětlení nových charakteristik a pojmů — integrace regionu, dualita jeho struktury, hierarchie regionálních diferencí apod., především však spojení „starých“ i „nových“ prvků či principů teorie geografického regionu v určitý systém. Rozumí se, že v rozsahu článku není možno podrobněji rozbírat literaturu, vyjasňovat terminologii a konkrétními příklady zdůvodňovat teoretické úvahy. Uvědomujeme si, že tím nabývá příspěvek diskusního charakteru, že je jen předběžnou či hrubou koncepcí regionu. Domníváme se však, že to není nesprávná cesta, jak rozvířít diskusi tak nutnou před vypracováním rozsáhlejší a podrobnější práce.

Literatura

1. ALAMPIJEV P. M.: *Ekonomičeskoje rajonirovanije SSSR I*. Moskva 1959, 264 str.; II, Moskva 1963, 248 str.
2. *American Geography, Inventory and Prospect*. Syracuse 1954, ruský překlad Moskva 1957, 550 str.
3. ANUČIN V. A.: *Teoretičeskije problemy geografii*. Moskva 1960, 264 str.
4. BARANSKIJ N. N.: *Ekonomičeskaja geografija. Ekonomičeskaja kartografija*. Moskva 1956, 366 str.
5. BRUNHES J.: *Géographie humaine de la France*. Paris 1920.
6. CAROL H.: *Zur Theorie der Geographie*. Mitt. d. Österr. Geogr. Ges., Bd. 105; 1963, str. 23—38.

7. CHRISTALLER W.: Die zentralen Orte in Süddeutschland. Jena 1933, 331 str.
8. DICKINSON R. E.: City, Region and Regionalism. London, 2. vyd., 1952.
9. DZIEWOŃSKI K.: Elementy teorii regionu ekonomicznego. Przegląd Geograficzny 4 : 593—613, 1964.
10. Economic Regionalization-Materials of the First General Meeting of the Commission on Methods of economic Regionalization IGU. Dokumentacja Geograficzna 1961, č. 1, Warszawa 1962.
11. Ekonomičeskoje rajonirovanije SSSR. Voprosy geografii 47, Moskva 1959, 200 str.
12. FEJGIN J. I. a kolektiv: Osobennosti i faktory rozmeščenija otraslej narodnogo chozjajstva SSSR. Moskva 1960, 696 str.
13. Geographia Polonica 1. PWN, Warszawa 1964, 262 str.
14. Geographia Polonica 2. PWN, Warszawa 1964, 259 str.
15. HAMPL M.: The Theory of Complexity and Geography. Congress Supplement, Journal Czechosl. Geogr. Society, Praha 1964.
16. HAMPL M.: Geografie a poznání světa. Filosofický časopis 1, 1966.
17. HARTSHORNE R.: The Nature of Geography. Annal. Ass. of American Geography 29, 3—4, 1939.
18. HARTSHORNE R.: Perspektive on the Nature of Geography. Chicago 1959.
19. ISARD W.: Regional Science, the Concept of Region, and Regional Structure. Papers and Proceedings of the Regional Science Assoc. 2, 1956.
20. ISARD W. a kolektiv: Methods of Regional Analysis. An Introduction to Regional Science. 1960, 784 str.
21. JUILLARD E.: La region: essai de définition. Ann. Géogr. 1962, str. 483—499.
22. KOLOSOVSKIJ N. N.: Osnovy ekonomičeskogo rajonirovanija. Moskva 1958.
23. KORČÁK J.: Regionální členění Československa. Stat. obzor 15 : 416—433, 1934.
24. KORČÁK J.: Přírodní dualita statistického rozložení. Stat. obzor 22 : 171—222, 1941.
25. KORČÁK J.: Regionální zeměpis. Příloha Sborníku ČSZ 59 : 39—48, 1954.
26. LÖSCH A.: The Economics of Location. Yale University Press 1954, ruský překlad Moskva 1959, 455 str.
27. Methods of Economic Regionalization. Geografia Polonica 4. PWN, Warszawa 1964, 200 str.
28. Problems of Economic Region. Geographical Studies 27, PWN, Warszawa 1961, 360 str.
29. RYCHLOWSKI B.: Typy i rodzaje regionalizacji ekonomicznej. Przegląd geograficzny XXXVII : 29—56.
30. SAUŠKIN J. G.: Vvedenije v ekonomičeskuju geografiju. Moskva 1958, 450 str.
31. Sovetskaja geografija. Moskva 1960, 636 str.
32. VIDAL DE LA BLACHE P.: Les régions françaises. Revue de Paris, Dec. 1910.
33. WRÓBEL A.: Pojecie regionu ekonomicznego a teoria geografii. Prace geograficzne 48, PWN, Warszawa 1965, 85 str.
34. WRÓBEL A.: Województwo Warszawskie, Studium ekonomicznej struktury regionalnej. Prace geograficzne 24, PWN, Warszawa 1960, 140 str.

THE THEORY OF GEOGRAPHICAL REGION

When evaluating the state of the theoretical understanding of the geographical region we come to conclusions similar to those arrived at when evaluating the whole geographical theory. Vagueness and uncertainty in basic problems, diversity of opinions, an unsystematic character of research — these are characteristic features of the geographical theory. Most of the theoretical studies dealing with region suffer either from too broad generalisations and, consequently, indefiniteness (see literature 3, 18), or, on the other hand, from a one-sided concretisation uncritically preferring a certain aspect (6, 21, 25). Besides, in existing regional monographies or regionalisations we have been almost always given only descriptions and partial analyses; there are no real attempts at a geographical synthesis. We are aware of the fact that elucidating

the questions of region and solving terminologic problems etc. is a very difficult and long-termed task; in our contribution we concentrate to what we consider the most important problem under the present state of geographical knowledge, i. m., to making clear the basic questions of regional studies and to building up the foundations of a systematic theory of the geographical region.

As a starting point we take the works by J. Korčák (23, 24) and our previous papers (15, 16) in which, as it were, the philosophical problems of geography have been elucidated, the most important for us being the problem of the differentiation of the world and the place of region in the system of the wholes of the world. Until now, the conception of the classification of sciences and, at the same time, the units with which these sciences work, started from an abstract principle of development (see, e. g., the differentiation into anorganic, organic and social units). Besides this principle, however, there exist another cardinal principle of differentiating the world and knowledge, that of complexity (e. g., the differentiation of wholes — biological organism — biocoenosis — natural-geographical complex — geographical complex). Combining these two principles we then get the basic classificatory system of the wholes of the world. The place of the geographical region in this system can be characterised as „terminal“; both from the evolutionary and from the complex points of view, the geographical region is, in fact, the highest kind in the whole of the world, a certain „microcosmos“. From this fact there follow the basic general characteristic features of region: the maximal quantitative and qualitative diversity, the highest singularity and low integration.

Understanding the integration of the geographical region is vitally important for the elucidation of the nature of its existence. Special literature offers a number of works discussing the problem of the objective existence of region. Most authors, however, replace — to a certain extent, at least — the geographical aspects by philosophical ones: instead of dealing with the problem of the geographical region being a whole or not, they are engaged with the problem of its objective existence in the philosophical sense. The complexity and vagueness of these questions is the result of the nature of the integration of region which is not strict, but „loose“. In the integration of region three basic facts must be taken into account: a) the integration of region, as compared with other wholes, is low; b) the integration of individual regions varies; c) the region is a whole and its integration is relatively the strongest in the sense of the region representing the most constant and independent complex of phenomena and processes as compared with the relations among the phenomena in a certain environment.

The question of the relations between economic geographical, physical-geographical and geographical (complex geographical) regions is another important problem of the theory of region. While the difference between the economic geographical and physical geographical regions has been explained — at least its basic features — it is still debatable how to define the geographical region. We consider the geographical region to be a complex of natural and social components, the latter being the most important; they reflect, in a synthetic and active way, the influence of natural components and consummate the complexity of the geographical region. From this point of view, the latter (as far as its definition is concerned) merges with the economic-geographical region; the difference between the two kinds of regions lies only in a different complexity of the content of one and the same region. The two kinds of regions mentioned can be characterised as being heterogeneously diversified (internal differentiation into the nucleus, environment, etc.), in contradiction with the homogeneously diversified character of the physical geographical region and other natural complexes.

From the above-mentioned characterisation of region there follows its definition and the character of the geographical differentiation of environment in general. The region is the highest whole in the world from the viewpoint of the principles of complexity and development mentioned above; a whole maximally diversified and singular with a minimal integration. The low integration of region makes possible the existence of relations and processes which function against this integration (the irregionalising relations); the basic sign of the development is the „growing“ of diversity and complexity, the rise of new qualities etc., the internal organisation of the geographical region developing towards a heterogeneous diversification; the region is a whole in the sense of being the most independent complex of relations

and processes of a certain kind and rank as compared with the character of relations among the phenomena in the environment in question. The differentiation of environment into a system of geographical regions can be characterised as resultant and most complete, at the same time, however, as loosest and most variable.

In every region we find three basic characteristics which can be understood as general categories of region. These are: the geographical situation — the content of this category is the relation of region to the remaining environment; component structure — the content being the differentiation of the region into various qualitative components; complex structure — the content is the resulting differentiation of region into regions of a lower rank, the integration of region etc. We are of the opinion that the establishment of the two categories of structure in region is necessary and corresponds to the character of the region, the latter being, on one hand, a complex-differentiated totality and, on the other hand, a complex containing a great number of relatively independent and qualitatively diversified components etc.

The last of the problems examined in our contribution is the ranking and hierarchy of regions. Here we would like to stress the qualitative character of this stratification, which is represented by the differentiation of internal processes, complexity and specialisations of regions according to ranks. Generally speaking it is possible to say that the higher is the rank, the lower is the intensity and qualitative importance of internal processes. Thus, e. g., in small regions in Czechoslovakia the decisive unifying process is the daily transport of a large proportion of the population to work (the process of overcoming the time-space difference in the concentration of work and labour power), while in large regions it is, e. g., the productive co-operation of industrial plants (the process of overcoming the time-space difference between various technological phases of the industrial production etc.).